

УДК 303.64

ЯКІСНА ТА КІЛЬКІСНА СТРАТЕГІЇ КОНТЕНТ-АНАЛІТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Куцова Тетяна Сергіївна – аспірантка кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології. Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Публікація присвячена розгляду проблем вибору стратегії здійснення контент-аналізу та відповідності такого вибору дослідницьким завданням, наявним документам та їх характеристикам. Узагальнено погляди дослідників контент-аналізу щодо співвідношення "якісного" та "кількісного" аспектів методу. Піднято проблему застосування методу контент-аналізу до різних видів документів, що не обов'язково носять характер масиву однотипних повідомлень, а отже потребують обґрунтування вибору певної стратегії здійснення контент-аналізу. На думку автора, розрізнення в межах одного методу декількох стратегій дозволить співвіднести характеристики досліджуваних документів з рекомендованими стратегіями контент-аналізу, а також обґрунтувати застосування контент-аналізу в соціологічному дослідженні різних видів документів.

Ключові слова: контент-аналіз, якісний контент-аналіз, кількісний контент-аналіз, аналіз документів.

Статья посвящена рассмотрению проблем выбора стратегии осуществления контент-анализа и соответствия такого выбора исследовательской задаче, имеющимся документам и их характеристикам. Обобщены взгляды исследователей контент-анализа на соотношение "качественного" и "количественного" аспектов метода. Актуализируется проблема применения метода контент-анализа к различным видам документов, которые не обязательно носят характер массива однотипных сообщений, а следовательно требуют обоснования выбора определенной стратегии осуществления контент-анализа. По мнению автора, различение в пределах одного метода нескольких стратегий позволит соотносить характеристики исследуемых документов с рекомендуемыми стратегиями контент-анализа, а также обосновать применение контент-анализа в социологическом исследовании различных видов документов.

Ключевые слова: контент-анализ, качественный контент-анализ, количественный контент-анализ, анализ документов.

The article is devoted to actual questions of content analysis: different strategies, its accordance with the research goals, existing documents and documental characteristics. Also it summarizes the views of researchers on the ratio of "qualitative" and "quantitative" aspects of the method. The article raises the issue of using content analysis method to analyze different types of documents that are not always an array of similar messages. Therefore it is necessary to justify the choice of particular content analysis strategy in these researchers. Distinction of several strategies within the same method will correlate the characteristics of the documents with some strategies of content analysis. And also it will justify the usage of content analysis to analyze different types of documents.

Keywords: content analysis, quantitative content analysis, qualitative content analysis, documentary research.

Не існує єдиної думки щодо визначення методу контент-аналізу з точки зору віднесення до так званих "якісних" і "кількісних" стратегій дослідження. Контент-аналіз на думку різних дослідників методу виступає "кількісним", "якісно-кількісним" і навіть чисто "якісним" методом соціологічного дослідження. Контент-аналіз найкраще розроблений у вітчизняній літературі як метод аналізу документів масової інформації (здебільшого повідомлень ЗМІ), великих масивів однотипних документів. В тому числі здійснене обґрунтування такого роду документів як джерела соціологічної інформації, звернено увагу на можливі фактори впливу на надійність таких документів. Серед найбільш значимих робіт українських, російських та радянських вчених, присвячених контент-аналізу повідомлень ЗМІ, слід зазначити монографії Л.Федотової, Н.Костенко, В.Іванова, В.Коробейнікова. В цих працях увага акцентується

головним чином на "кількісності" методу аналізу документів. Останнім часом все більше дослідників звертають увагу на проблему співвідношення якісної та кількісної стратегій в межах методу контент-аналізу, зокрема цій темі присвячені підрозділи монографій та окремі публікації Н.Костенко та В.Іванова, Б.Юськіва, А. Олейніка, Є.Таршиса.

В соціологічній літературі процедури контент-аналізу розглядаються у двох ракурсах. Перший з них – розгляд методу контент-аналізу як способу одержання повноцінних соціологічних даних, як засобу здійснення окремого соціологічного дослідження. Другий – процедурний, коли процедури контент-аналізу розглядаються як один з елементів комплексного методу емпіричного дослідження, часто як процедуру кодування, структурування масиву якісних даних. Так, наприклад, контент-аналіз може розглядатися як складова нарративного методу [1]. В таких випадках контент-аналіз скоріше виступає допоміжним інструментом структурування даних для їх подальшого аналізу, аніж самостійним методом одержання соціологічних даних. Та в будь-якому випадку контент-аналіз розглядається як формалізований аналіз змісту документу.

Мета даної публікації полягає в розгляді контент-аналізу як формалізованого методу якісно-кількісного аналізу документів. Детальний розгляд стратегій контент-аналізу дозволить обґрунтувати його як соціологічний метод дослідження окремих видів документів, а не як окрему процедуру вивчення документу. Актуальність дослідження пов'язана із вирішенням питання надійності соціологічного дослідження різних видів документів на етапі вибору методу та стратегії дослідження. Вибір між якісною та кількісною стратегіями контент-аналізу зумовлює різний підхід до формування інструментарію дослідження, до самого процесу аналізу документів, а відповідно визначає характеристики та способи обґрунтування надійності дослідницьких висновків.

Розуміння різниці в підходах до здійснення контент-аналізу є основою в обґрунтуванні відповідності різних стратегій контент-аналізу різним дослідницьким завданням та різним типам досліджуваних документів. Визначення специфіки різних стратегій контент-аналізу дозволить визначити характеристики тих документів, до дослідження яких більше підходить та чи інша стратегія дослідження. Подальший розгляд стратегій методу вже не як окремих процедур, а у співвіднесенні з характеристиками наявних документальних джерел, що цікавлять соціолога, дозволить дати рекомендації щодо вибору певної стратегії контент-аналізу. Ця проблема є актуальною в контексті обґрунтування застосування контент-аналізу до тих чи інших видів документів та обґрунтування їх джерелознавчих характеристик.

Відомий дослідник контент-аналізу К. Кріппендорф зазначає, що кількісний контент-аналіз практично не дає відповіді на питання: звідки з'являються категорії чи як розвивається система категорій [2, с.105]. На думку Л.Когана, окрім попереднього аналізу документів та визначення їх параметрів, обов'язковим є поєднання кількісного та якісного аспектів контент-аналізу в ході самого дослідження [3].

Український дослідник контент-аналізу Б.М.Юськів розглядає якісний аспект контент-аналізу в контексті посилення його інтерпретаційних можливостей. Дослідник говорить про якісний вид контент-аналізу в контексті дискусій між прихильниками кількісної та якісної стратегій в соціологічних дослідженнях. Перші надають якісному аналізу статус вторинного аналізу, що застосовується вже до одержаних кількісних даних, з метою їх обґрунтування, або уточнення. Другі розглядають якісний аналіз як процедуру формування запитань, на які вже потім відповідає кількісний контент-аналіз.

Проте більшість дослідників схильні вважати ці підходи взаємодоповнюючими. Як приклад аргументу прихильників інтеграції підходів Б.М. Юськів наводить такий погляд на співвідношення якісного та кількісного аспектів аналізу: "формування категорій аналізу більшою мірою пов'язане із "якісним" дослідженням, тоді як аналіз сукупності ознак категорій у тексті потребує найчастіше "кількісного" аналізу. Таким чином зазначається присутність "якісного" аналізу в "кількісному" і навпаки" [2, с.105].

Н.Костенко та В.Іванов також розглядають кількісний і якісний боки контент-аналізу як взаємодоповнюючі. Дослідники зазначають, що якщо кількісний аналіз дозволяє зробити об'єктивні висновки щодо спрямованості матеріалів за частотою вживань одиниць аналізу в досліджуваних текстах, то якісний аналіз робить те саме, але внаслідок вивчення того, чи зустрічається і в якому контексті якась важлива оригінальна категорія взагалі. Н. Костенко та В. Іванов також вбачають якісний аспект контент-аналізу у тому, що дослідник самостійно визначає одиниці аналізу, за якими структурує документальну інформацію [4, с.49-50]. Фактично якісний контент-аналіз дозволяє врахувати поєднання кількісних та якісних показників, що характерні для елементів досліджуваного інформаційного масиву.

В.А. Ядов вбачає якісну складову контент-аналізу у здатності дослідника читати документ мовою гіпотез, що здійснюється через приведення до відповідності категорій дослідження та їх індикаторів в документі. Він зазначає, що якісний аналіз документів є необхідною умовою для будь-яких кількісних операцій [6].

Ф. Мейрінг говорить про виникнення якісного аналізу в межах контент-аналізу задля вдосконалення процесу конструювання категоріальної схеми в таких дослідженнях. Він зазначає, що з середини ХХ ст. серед дослідників, які мали справу з контент-аналізом, виник протест проти поверхового, неглибокого аналізу, що не дозволяє врахувати прихований зміст тексту, контекстів, передбачає застосування спрощеної квантифікації, що викривлює дані. А отже, надалі контент-аналіз розвивався в руслі якісного підходу. Відповідно необхідність якісного контент-аналізу полягає в можливостях інтерпретації категорій якомога ближче до первинного текстового матеріалу і формулювання їх у відповідних термінах [6].

Процедури кількісного контент-аналізу зберігаються в якості фундаменту для якісного контент-аналізу, що має два основних підходи: індуктивний розвиток категорій і дедуктивне застосування категорій. Перший підхід передбачає виведення категорій в процесі дослідження матеріалу з їх подальшим переглядом. Якісний аспект тут полягає саме в процедурі виведення категорій безпосередньо з матеріалу, що вивчається, в ході дослідження та інтерпретації його змісту. Другий підхід передбачає попереднє визначення категорій, а якісний аспект полягає у методологічному контролі призначення категорій аналізу досліджуваним уривкам тексту [6].

Дослідники Б.А. Грушин та В.А. Полторак згадують про етап попереднього якісного аналізу в спробах визначити категорії аналізу "загальними судженнями", з якими надалі мали співставлятися елементи досліджуваних текстів. Дослідники формулюють такі смислові одиниці спираючись на матеріали, тобто інтерпретують категорії якомога ближче до тексту. "Для виявлення загальних суджень в текстах необхідним є певний попередній якісний аналіз інформації, оскільки елементи судження частіше за все розкидані в досліджуваному тексті" [7, с.10].

Російський дослідник Коробейніков В.С. виділяє ключові якісні характеристики змісту інформації, визначення яких є неможливим без інтерпретації змісту досліджуваної інформації. До якісних характеристик змісту будь-якого інформаційного повідомлення дослідник відносить оцінку комунікатором інформації; модальність (відповідність інформації дійсності); форму відображення комунікатором інформації [8]. Такі "якісні" одиниці розкривають ті характеристики, за якими класифікуються судження, а вже потім вони оцінюються кількісно.

Кількісний та якісний контент-аналіз часто розглядаються як частотний і нечастотний відповідно. Частотний контент-аналіз є більш традиційним, бо саме з нього й почався розвиток методу, вперше застосованого Г. Лассуелом в дослідженнях пропагандистських текстів. Частотно орієнтований контент-аналіз, відповідно до розглянутого кількісного підходу, передбачає заздалегідь розроблену емпіричну схему, за якою здійснюється кодування досліджуваного матеріалу. В той час як на противагу йому нечастотний (якісний контент-аналіз) передбачає "модель змісту тексту", виведену в процесі його аналізу на основі попередніх концептуальних установок [9, с.79].

В той же час дослідник Є. Таршис розрізняє нечастотні процедури в межах будь-якого дослідження та нечастотно орієнтоване дослідження. Різниця полягає, по-перше, в поставлених дослідником завданнях, а по-друге, в можливості здійснювати узагальнення. Нечастотні процедури дослідження, як правило, мають пілотний або описовий характер, допоміжний в процесі комплексного дослідження, і застосовуються такі процедури до декількох об'єктів із загальної сукупності. Нечастотно орієнтоване дослідження передбачає аналіз повного достатнього масиву, всієї вибірки, але за теоретично обгрунтованою схемою та без одержання "частотних" результатів [9].

Прагнення до поєднання кількісних та якісних стратегій в дослідженні документальної інформації знайшло вираження в триангуляції – комбінації кількісних та якісних методів з акцентом на їх взаємодоповнюючий характер.

Процедура кодування матеріалу є ключовою для розуміння контент-аналізу з точки зору якісного та кількісного його аспектів. Кількісний контент-аналіз передбачає дві можливі моделі репрезентаційну та інструментальну. В той час як якісний контент-аналіз має власну специфічну модель інтерпретації тексту [10].

Способи кодування керовані логікою репрезентаційної та інструментальної інтерпретації базуються на кореляційному словнику і словнику заміщення відповідно [10]. Репрезентаційна інтерпретація передбачає розкриття основних понять дослідження словами досліджуваного тексту – відповідно складається кореляційний словник. Репрезентаційна модель контент-аналізу передбачає передачу задумів автора досліджуваного тексту в якомога більш чистому вигляді. Кореляційний словник базується на критерії "частоти та порядку спільного розташування слів у тексті" і відповідає кількісній стратегії контент-аналізу.

Інструментальна модель контент-аналізу передбачає словник заміщення. За логікою даного словника всі слова, що віднесені до однієї категорії словника можуть бути заміщені іншими з цієї ж категорії. Прикладом є можливе віднесення до категорії "дозвілля" різних слів з тексту, як то "клуб",

"відпустка", "сон", "прогулянка", "відпочиваю" тощо. Інструментальна модель дослідження базується на сприйнятті тексту читачем, а не на авторських повідомленнях. Формується словник заміщення мовою "читача", "дослідника" [10].

Якісний контент-аналіз фіксує не частоту появи тих чи інших слів в тексті, а присутність певної теми, мотиву, сюжету в цілому. Категорії якісного контент-аналізу мають відображати значення "між рядків", тобто присутні в тексті, але не явно виражені ідеї. Таке "сприйняття" дослідником тексту передбачає ще більшу наближеність до ракурсу читача, ніж при використанні словника заміщення [10].

Отже, кількісний та якісний контент-аналіз різняться за стратегіями інтерпретації, моделями кодування матеріалу. Репрезентаційна, інструментальна та "якісна" інтерпретації зумовлені цілями дослідження та специфікою досліджуваних документів. Цілі дослідження зумовлюють необхідність сприйняття тексту з точки зору "автора" або "читача". Специфіка документальних джерел дозволяє застосовувати певні моделі контент-аналізу з різною ефективністю та рівнем надійності для здійснення соціологічних висновків, дозволяє здійснювати узагальнення або інтерпретувати документальну інформацію. Дослідники контент-аналізу здебільшого вбачають різницю між якісною та кількісною стратегією застосування методу в контексті того, з якої точки зору має бути досліджено документ, які цілі ставляться в дослідженні. Відповідно різні моделі контент-аналізу відповідають різному ступеню узагальнення досліджуваних матеріалів, мають різні критерії надійності та фактори, що її визначають. Вибір стратегії контент-аналітичного дослідження визначається цілями дослідження і безумовно залежить від документальних джерел, обраних дослідником, або наявних в його розпорядженні.

Таким чином обґрунтування якості документальних джерел, рівня їх надійності як джерела соціологічної інформації зумовлює вибір тієї чи іншої стратегії контент-аналізу.

Попередній етап аналізу якості документальних джерел, визначення основних типологічних характеристик документів є необхідною умовою здійснення контент-аналітичного дослідження. На думку Л.Когана, контент-аналізу передують необхідні етапи попереднього аналізу наявних у розпорядженні соціолога документів з точки зору їх достовірності (верифікація), авторства, хронології, характеру (суспільний, особистий) [3, с.36]. Попередній якісний аналіз документів має надавати достатню обґрунтованість вибору способу інтерпретації даних в ході контент-аналізу, вибору стратегії аналізу документальних джерел.

Процедура обґрунтування контент-аналізу має містити в собі обов'язковий висновок-рекомендацію про те, яку стратегію контент-аналізу досліднику варто обрати, та який рівень узагальнення буде доступним йому в ході дослідження документів певного типу з певними характеристиками надійності для соціологічного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Пузанова Ж. В. Нарративный анализ: понятие или метафора?// Ж.В.Пузанова, И.В.Троцук// Социология: 4М. – 2003. – №17. – С. 56-82. 2. Юськів Б.М. Контент-аналіз. Історія розвитку і світовий досвід: монографія / Б.М. Юськів. – Рівне: Перспектива, 2006. – 203с. 3. Проблемы контент-анализа в социологии: материалы Сибирского социологического семинара / отв. ред. А. Н. Алексеев. – Новосибирск: СО АН СССР, 1970. – 265с. 4. Костенко Н. Досвід контент-аналізу. Моделі та практики: монографія/ Н.Костенко, В.Іванов –К.: Центр вільної преси, 2003. – 200с. 5. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования: Описание, объяснение, понимание социальной реальности/В.Я. Ядов.– М.:Добросвет,1998. – 596с. 6. Mayring P. Qualitative Content Analysis [Електронний ресурс]/ P. Mayring // Qualitative Methods in Various Disciplines I: Psychology.– 2000.–Vol 1, No 2. – Режим доступу: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/viewArticle/1089/2385>. 7. Методологические и методические проблемы контент-анализа: тезисы докладов рабочего совещания социологов/ отв. ред. А.Г. Здравомыслов. – Вып.2 – М.-Л., 1973.– 71с. 8. Коробейников В.С. Редакция и аудитория: социологический анализ/В.С.Коробейников. – М.: Мысль, 1983. – 255с. 9. Таршис Е.Я. Перспективы развития метода контент-анализа/Е.Я.Таршис// Социология: 4М. – 2002. – №15. – С.71-93. 10. Олейник А.Н. Триангуляция в контент-анализе. Вопросы методологии и эмпирическая проверка/А.Н.Олейник//Социологические исследования.–2009.– №2. – С.65-79.